

Takács Levente (1978), a Debreceni Egyetem Latin Doktori programjának hallgatója. Kutatási területe Róma korai történelme, Livius és a római történetírás.

Róma második megalapítója és a birodalmi „ideológia”

Takács Levente

A Földközi-tenger térségének, a Mediterráneumnak alapvető egységét elsősorban nem a politika és nem is az emberi tényezők határozták meg a történelem folyamán, hanem a földrajz és az éghajlat. A mediterrán éghajlat egysége tette lehetővé a mezőgazdaság és más ember alkotta struktúrák hasonlóná válását.¹ E térség politikai egysége mindössze egyszer valósult meg: a Római Birodalom idején.

A Római Birodalom nagysága, valamint az a tény, hogy hosszú időn keresztül állta a történelem viharait, nemcsak magukat a rómaiakat befolyásolta saját történelmük interpretációja során, hanem az utókorra is erős hatást gyakorolt. Nagy Károly írástudói a Frank Birodalom megteremtését egyfajta *renovatio imperiiként* legitimálták. A magát Róma örökösének tekintő Mussolini szintén történelmi köntösbe bújtatva propagálta Olaszország hódító terveit az 1930-as években. De nemcsak a birodalom öröksége esett áldozatul politikai

megfontolásoknak, hanem a római állam felemelkedését megörökítő antik történetírás is. Az első világháborút és a háborúval együtt birodalmát is elvesztő Németországban a Római Birodalom nagyságának okait kutatták, miközben az ehhez fő forrásul szolgáló Titus Livius nemzeti etikával, valamiféle patriotizmussal ruházták fel. A római történetírónak olyan értékközvetítő szerepet tulajdonítottak, amely messzemenően alkalmassá tette iskolai oktatásra a két világháború között.² Tegyük hozzá, ez az értékközvetítő szerep – mint azt látni fogjuk – a római történetírás eredeti szándékaitól sem állt távol.

Az utókor megítélése a Római Birodalomról természetesen meglehetősen változatos, fontosabb kérdésnek tűnik azonban, hogyan gondolkodtak államukról maguk a rómaiak. A császárság egyik fénykorában, az Antoninus-dinasztia idején alkotó történetíró, Florus, bár némi aggodalommal tekintett vissza az elmúlt évtizedek tétlenségére, mégis kivételesen érezte a birodalom nagyságát: *A római*

nép az alatt a hétszáz esztendő alatt, amely Romulus királyságától Augustus császárig telt el, olyan hatalmas tetteket vitt véghez háborúban és békében, hogy ha a birodalom nagyságát valaki az évek számával veti egybe, arra kell gondolnia: valójában hosszabb időszak múlt el fölöttünk.³ A *princeps populus*nak tekintett római nép birodalmának története olyannyira átfogó, hogy akik történelmét olvassák, nemcsak egyetlen nép, hanem az egész emberi nem viselt dolgait is megtanulhatják belőle.⁴ A római nagyság tudata hatja át az Augustus korában alkotó Liviust is: Legyen előjoga a régmúltnak, hogy az emberi és isteni dolgokat összevegyítve még méltóságteljesebbé teszi a városok eredetét. S ha van nép, amely szent színben tüntetheti fel saját származását, s az istenekre vezetheti vissza eredetét, akkor a római nép elég hadi dicsőséget szerzett ahhoz, hogy ha magát Mars istent tartja is alapítója atyjának, az emberiség viselje el ezt éppolyan belenyugvással, mint ahogy uralmát is elviseli.⁵ Kortársa, Vergilius az *Aeneis*ben már-már elképzelhetetlen magasságba emeli a birodalom hatalmát. Aeneas az alvilágban tudja meg kései utódáról, Romulusról, hogy az jóslatot fog kapni: Róma legyőzi az egész világot (6.781–782), és Augustus birodalmának határa az ismert világ szélén túl, egészen az égbolt tengelyéig terjed majd. (6.792–796).

Hogyan vált képessé a római nép egy ekkora birodalom létrehozására? A római irodalomban ez a kérdés először a Kr. e. 1. században vetődött fel, amikor az *imperium Romanum*ot egy átfogó társadalmi, igazgatási és politikai válság, véres polgárháborúk rázták meg. Az államot fenyegető veszély okára, kialakulásának körülményeire keresve a választ, Sallustius úgy vélte, hogy a korábbi idők nagyszerű eredményeit az *instituta maiorum* (az ősök szokásai) és a *virtus* szavatolták (*Catilina összeesküvése* 5.9; 7.5). Hasonlóképpen látja az *imperium* felemelkedését Florus, aki szerint ennek alapját a *virtus* és a *fortuna* jelentették (*Praef.* 2). A *virtus* természetesen a kiváló polgárok tettei révén teremtette meg a birodalmat (Sallustius: *Catilina* 7.4; 9.2).

A *virtus* mint bátorság a görög filozófia hagyományos négy erényének egyike. Az antik filozófiai iskolák közül a sztoicizmussal lehetett leginkább egyeztetni az emberi kiválóságról alkotott római nézeteket, ez jelenthette az elméleti alapot a római hagyományban fellelhető történelmi példákhoz.⁶ A sztoikusok tanítása szerint az erény, tehát ennek egyik eleme, a bátorság is, a körülményekre való tekintet nélkül választható, azaz az egyénnek lehetősége van a körülötte lévő világ sorsának, eseményeinek alakítására. A kiemelkedő személyiségek történelemformáló szerepének előtérbe kerülését azonban egy másik hatás is előmozdította: a hellenisztikus történetírásé. A Thuküdidészt követő görög történetírás számos tendenciájának egyike volt a személyiségközpontúság. Theopomposz 48 könyvben dolgozta fel a II. Philipposz makedón király uralkodása idején történteket úgy, hogy a király személyét állította a középpontba. Ezt az irányzatot követi az Alexandrosz-irodalom, amelynek első képviselői a fiatal makedón hódító

kortársai voltak. A római Curtius Rufuson át egészen a Kr. u. 3. századi Pszeudo-Kalliszthenészig számtalan, olykor regényes, csodás elemektől sem mentes Nagy Sándor-életrajz született. A kibontakozó Alexandrosz-regény Durisz Agathoklészről írt biográfiájával együtt inspirálhatta a római történetírást saját hadvezérek, államférfiak bemutatásakor.⁷

A hellenisztikus történetírók közül aligha gyakorolt nagyobb hatást a rómaiakra más, mint a megalopoliszi Polübiosz, aki *Historiae* címen ismert munkájában Kr. e. 264-től a harmadik pun háború végéig, 146-ig tekintette át Róma felemelkedésének és az akkor ismert világnak a történetét.⁸ Noha a negyven kötetes műből az első öt könyvön kívül – amelyek teljes egészében fennmaradtak – csak terjedelmes töredékeket ismerünk, mégis bizonyos, hogy Polübiosz ugyancsak a kiemelkedő személyiségeket tekintette a történelem formálóinak. A görög történetíró szerint az államformák átalakulását, hanyatlását emberi hibák, gyarlóságok idézik elő, és egy-egy új uralkodó trónralépése akár új korszakot nyithat a történelemben (6.7.7–8; 6.8.4–5, valamint 1.1.1–4).

Már a római irodalom kibontakozásakor találkozunk az emberek, a *summi viri* történelemalakító szerepének megfogalmazásával. *Annales* című eposzában Ennius ezt írja: *Az ősi erkölcsökben és férfiakban áll fenn a római állam.*⁹ A Kr. e. 4. század közepének eseményeit bemutató ötödik könyvbe illeszthető töredék arról tanúskodik, hogy a szerző szerint az egyes emberek nagyban hozzájárultak a Római Birodalom megteremtéséhez.

Kikre gondolhattak Ennius olvasói, amikor ezt a sort olvasták? A választ természetesen maguk a római szerzők adják meg.

Bármely műfajról vagy *auctor*ról legyen szó, a figyelmes olvasó előbb-utóbb rábukkan olyan felsorolásokra, amelyekben a szerző, előszámlálva a köztársaság híres hadvezéreit, politikusait, Róma dicsőségét és az említett férfiak nagyszerű tetteit hirdeti. Ezek a felsorolások visszatérő elemei az olyan műveknek, amelyek saját koruk olvasóközönségét az elődök követésére akarták inteni, figyelmeztetni. Vergilius így ír, amikor az *Aeneis*ben röviden áttekinti a római történelmet:

*Óh nyomorult! de akárhogy ítél az utókor e tettről,
győztes a honszerelem lesz benne s a nagyszerű dicsvágy.
Két Decius, Drusus jön amott s Torquatus „a baljós
bárdú”, s harc-jeleink aki mind hazahozza: Camillus.*¹⁰

Néhány évvel korábban írt mezőgazdasági tankölte-ményében, a *Georgicá*ban pedig így dicséri szülőföldjét, Itáliát:

*Ez hona hősök erős népének: a marsus, a lándzsás
volscus, a vész-edzette ligur s a sabellus utódok,
s büszke Camillus, sok Decius, Marius, viadalhős
Scipiadák innen keltek mind...*¹¹

Cicero sem habozik ezt a módszert alkalmazni, hogy mondanivalóját nyomatékossabbá tegye. Sztoikus tanokat bemutató rövid munkájában, a Brutusnak ajánlott *Paradoxában* felsorolja azokat a rómaiakat, akik kitűntek életükkel és tetteikkel (*vita atque factis*). A királyokkal kezdődő seregszemlében Caius Mucius Scaevolán, Caius Fabriciuson és Manius Curiuson át jut el a négy Scipióig. (I. 11-14.)¹²

A felsorolásokban legtöbbször a Kr. e. 4–3. század római politikusainak nevével találkozhatunk, akik részint győztes hadvezérek voltak, azaz a birodalom területét gyarapították, részint belpolitikai konfliktusok megoldóiként nevezetesek. Leggyakrabban a következő nevek fordulnak elő ezekben a listákban:

a) Publius Decius Mus, aki, miután kitüntette magát az első samnis háborúban, Kr. e. 340-ben *consul* lett. Egy a latinok elleni ütközetben felajánlotta magát (*devotio*) az alvilági isteneknek a rómaiak győzelme érdekében. El is esett a csatában, de áldozata meghozta a győzelmet hazájának.

b) Publius Decius Mus, az idősebb Decius fia, aki négy ízben töltötte be a *consuli* méltóságot. Apjához hasonlóan ajánlotta fel magát Kr. e. 295-ben, aminek eredményeképpen – legalábbis a római történeti hagyomány szerint – Sentinumnál a rómaiak győzelmet arattak az ellenük szövetséget kötött gallok, etruszok és umbriaiak felett.

c) Manius Curius Dentatus, szintén négyszeres *consul*, aki Kr. e. 270-ben halt meg. Kétszer tartott diadalmenetet, miután győztes hadjáratokat vezetett a szabinok és a kelta szenonok ellen, majd legyőzte Pürrhoszt.

d) Caius Fabricius Luscinus, kétszeres *consul*, egyik hadvezére a Dél-Itália római meghódítását eredményező hadműveleteknek. Nevezetes tetteként tartotta számon a hagyomány, hogy *censorként* kizárta a *senatusból* az előkelő P. Cornelius Rufinust, mert annak hozzávetőleg 4,5 kg ezüst asztal-nemű volt a birtokában.

e) Publius Cornelius Scipio Africanus, aki Kr. e. 204-ben és 194-ben töltötte be a *consuli* hivatalát, majd a *senatus* első embere, *princeps senatus* lett. A második pun háborúban, Hannibal legyőzésével szerzett magának hírnevet.

f) Marcus Furius Camillus, akit ötször neveztek ki *dictatorrá*. A korai Róma egyik legnagyobb riválisát, a szomszédos Veii városát az ő vezetésével foglalták el Kr. e. 396-ban. Az itt szerzett zsákmány elosztása körüli vita miatt száműzetésbe kényszerült, ahonnan csak akkor tért vissza, amikor a gallok, Rómát elfoglalva, már a Capitoliumot ostromolták. A római történeti hagyomány neki tulajdonítja a gallok legyőzését, s a lerombolt Róma felépítését.

A fenti névsorból Camillus nevével talán mindegyiküknél gyakrabban találkozhatunk. Tettei és portréja végső változatát Livius rajzolta meg munkájának ötödik könyvében. Bár az *Ab urbe condita* Camillus-ábrázolása nem mentes a következetlenségektől, illetve ellentmondásoktól, mégis van néhány ok, amelyek alapján Camillus személye fontosabb Livius számára, mint a korábban említett hadvezéreké, talán az egy Publius Cornelius Scipio Africanus kivételével. Ezt támasztja alá, hogy az író – a teljes műből fennmaradt 35 könyvében – két személyt illet a *fatalis dux* ('végzettől kijelölt vezér') elnevezéssel.

Az egyik közülük M. Furius Camillus, aki akkor nyeri Liviustól ezt a megjelölést, amikor kinevezik *dictatorrá* a Veii elleni háborúban, *a város elpusztítására és hazája megmentésére*.¹³ A haza megmentésére vonatkozó szavak csak akkor válnak valóra, amikor Camillus – száműzetéséből visszatérve – megszabadítja hazáját az ostromló galloktól. A másik személy, aki Liviustól – két alkalommal is – elnyeri a *fatalis dux* megjelölést, P. Cornelius Scipio, aki Kr. e. 202-ben Hannibal legyőzésével ugyanúgy a végveszélytől mentette meg a római államot, mint ahogy Camillus tette mintegy 190 évvel korábban (22.53.6; 30.28.11).

LIVIVS CAMILLUSRÓL

Rómában Veii elfoglalásának híre – noha már kiengesztelték a csodajeleket, ismerték a jós válaszait és Pythia jóslatát, s megtették, amit emberi belátás megtehet: a hadvezérek legnagyobbikát, M. Furiust választották meg vezérnek, mégis – annyi változatos hadiszerencséivel végigküzdött esztendő, annyi vereség után, mintha szinte nem is remélték volna, oly mérhetetlen lelkesedést keltett. A *senatus* még el sem rendelte, máris minden templom megtelt az isteneknek hálát mondó anyákkal. A *senatus* – mint eddig egyetlen előző háborúnál sem – négy napban szabta meg a hálaadó ünnepségek idejét. A *dictator* diadalme-

Livius Camillust tekintette a város második megalapítójának (7.1.10), s noha ő maga nem szól harmadik megalapítóról, hihetőnek látszik, hogy az maga Augustus lett volna, aki a polgárháborúk zűrzavarától mentette meg a Római Birodalmat. Róma több alapítási dátummal is rendelkezett, de a hagyományban a Varro- és Atticus-féle Kr. e. 753-as dátum vált elfogadottá.¹⁴ A liviusi kronológiát alapul véve Róma megmentése Kr. e. 390-ben történt, ami időben éppen olyan távol esik Róma alapításától, mint Augustus *principatus*ának egyik kezdő dátumától, Kr. e. 27-től, azaz az időbeli különbség Kr. e. 753 és 390 között pontosan ugyanannyi, mint ahány év eltelt Kr. e. 390-től Kr. e. 27-ig. Az ilyesfajta számolgatás persze önmagában keveset ér, ha nem támasztja alá más, konkrétabb bizonyíték. A Camillus-Augustus párhuzamra azonban találunk ilyeneket: a történetíró például többször nevezi Camillust *princeps*nek (6.1.4 és 7.1.9), amely Augustus megtisztelő, mondhatni uralkodói címe volt.¹⁵

Camillus alakjának liviusi bemutatásával kapcsolatban azonban problémát jelent, hogy a római történetírónál mintegy száz évvel korábban alkotó Polübiosz nem említi Camillus szerepét a gallok visszaverésében, sőt a sikeres

római ellenállásról sem tud. A görög szerző három helyen utal a gall támadásra. Az első könyvben elmondja, hogy a gallok erővel elfoglalták Rómát a Capitolium kivételével, és csak a nekik megfelelő hadisarc fejében vonultak el (1.6.3.). Később, miután újra beszámolt Róma elfoglalásának körülményeiről, a gallok elvonulásának okaként azt adja meg, hogy lakóhelyüket a venétek támadása fenyegette (2.18.2–3.). A harmadik szakaszban, némileg ellentmondva az előzőnek, arról szerzünk tudomást, hogy a gallok, miután hét hónapig megszállva tartották a várost, önként vonultak el, és a megszerzett zsákmányt is magukkal vitték. A látszólagos különbség abból adódik, hogy az utóbbi elbeszélés nem magáé a történetíróé, hanem két kelta vezéré, akik ezzel buzdítják társaikat egy újabb Róma-ellenes akcióra (2.22.4–5.). Polübiosz beszámolója alapján tehát némileg megkérdőjelezhető a Camillus személye körül kialakult hagyomány.

Az *Ab urbe condita*ban olvasható Camillus-ábrázolást három és fél évszázados időbeli távolság választja el a gallokat visszaverő hadvezér feltételezett korától. Ez nemcsak a történeti események, hanem a római hadvezér alakjának bemutatására is hatást gyakorolt. A liviusi Camillusra olyan szerzők eszmeisége is rányomhatta bélyegét, mint Fabius Pictor, az idősebb Cato, Sallustius

nete is fényesebb volt bármilyen eddigénél: a rendek mind kivonultak eléje, s olyan ünneplésben részesült, amely mellett elhalványult minden, e napon szokásos eddigi lelkesedés. A legnagyobb látvány ő maga volt, amint négy fehér lótól vont kocsiján behajtott a Városba, ezzel túllépte nemcsak a szokásokat, de az emberi lehetőségek határait is. Úgy vélték, Iuppiter vagy a Nap fogata sem lehet szebb a dictatorénál, s hogy ez már szentségtöréssel határos. Ezért a diadalmenet fénye sokkal nagyobb volt, mint a fogadtatás. Ezután kijelölte az Aventinuson Iuno királynő temploma helyét, felavatta Matuta anya szentélyét, s az isteni és emberi szertartások befejezése után lemondott dictatori megbízásáról. Most már az Apollónak felajánlott ajándékról kezdtek tárgyalni. Camillus kijelentette, ő a zsákmány tizedrészét Apollónak ajánlotta fel, a papok pedig úgy vélekedtek, hogy a népet fel kell oldani a fogadalom teljesítése alól; ezért nem volt könnyű megtalálni a módját, miképpen kényszerítsék a népet a zsákmány visszadására, hogy a szent célra szánt részt elkülönítsék. Végül a legkönnyebbnek látszó megoldást választották: mindenki, aki maga és háza nevében eleget akar tenni ennek a szent kötelességnek, önmaga becsülje fel saját zsákmányrészét, s az érték egytizedét adja be közcélra. Ebből majd arany ajándékot küldenek, méltót a templom jelentőségéhez és az isten nagyságához, olyat, amely megfelel a római nép tekintélyének. Ez a begyűjtés is elidegenítette a nép lelkét Camillustól. (5. 23.1–11.)

A sors végzéséből nemcsak az isteni intésre nem hederítettek, de eltávolították a Városból M. Furiust is, az egyetlen embert, aki segíthetett volna. L. Apuleius néptribunus törvénybe idézte őt a veii zsákmány ügyében. Camillus, aki épp ekkortájt veszítette el felnőtt fiát, egybe hívta tribusának tagjait és clienseit, azaz a nép nagyobbik részét, és megkérdezte véleményüket. Azok azt felelték, hogy össze fogják adni a kirovandó pénzbírságot, de felmentetni nem tudják. Ő erre száműzetésbe ment, kérve a halhatatlan isteneket, hogy ha ártatlanul

és jogtalanul sújtotta őt az ítélet, eltávolítását a lehető leghamarabb bánja meg hálátlan hazája. Távollétében tizenöt-ezer érc as pénzbírságra ítélték. Miután elűzték az egyetlen polgárt, aki, ha itt marad – és ha emberi dolog biztos lehet –, megmenhette volna Rómát a megszállástól, lassan közeledett a Városhoz sorsrendelte végzete. (5. 32.7–33.1.)

Q. Sulpicius katonai tribunus és Brennus, a gallus sereg vezére találkoztak, és, megállapodva, ezer font aranyban határozták meg a római népnek – a világ jövő urának – váltságdíját. Ezt az önmagában is szégyenletes dolgot még egy felháborító cselekedet tetézte. A gallusok hamis súlyokat hoztak elő, s a tribunus tiltakozására az arcátlan gallus ráadásul még a kardját is a serpenyőbe dobta, s elhangzott a rómaiaknak elviselhetetlenül hangzó kijelentés: „Jaj a legyőzötteknek!”

Csak hogy az istenek és az emberek megakadályozták, hogy a rómaiak váltságdíjnak köszönjék életüket. Mert mielőtt a gyalázatos váltságdíjat kiegyenlítettük volna – a vitatkozás miatt még nem mérték le az összes aranyat –, megjelent a dictator, s megparancsolta, vigyék el az aranyat és távolítsák el a gallusokat. Mikor ezek a megegyezésre hivatkozva tiltakoztak, kijelentette, hogy a megegyezés érvénytelen, mert az ő dictatorrá választása után egy alacsonyabb rangú tisztségviselő kötötte az ő engedélye nélkül, s figyelmeztette a gallusokat: készüljenek fel a harcra. Seregével összehordatja a málhát, s fegyverbe szólítja őket, mondván: Vassal, nem pedig arannyal kell visszaszerezni a hazát. Szemük előtt vannak az istenek szentélyei, kinek-kinek a felesége, gyermekei, a háború borzalmaitól megyalázott hazai föld, s mindaz, amit szent kötelességük megvédeni, visszaszerezni, megbosszulni. – Aztán hadirendbe állítja seregét, már amennyire a félig lerombolt Város földjén, a természettől amúgy is egyenetlen terepen lehet, s minden előzetes intézkedést megtesz, amivel a haditudomány szerint övéi sikerét elősegítheti és biztosíthatja. A váratlan fordulattól megrettent gallusok is fegyvert fognak, s inkább dühvel, mint

vagy Cicero. Néhányuk kimutathatóan hatott az Augustus-kori történetíróra, talán a Camillus-portréra is. Kik és milyen elemekkel járultak hozzá M. Furius Camillus liviusi képének kialakításához?

Mint már utaltunk rá, Livius talán Augustus előképét próbálta megrajzolni Camillusban, de a portré néhány elemében sallustiusi hatás is tükröződhet. Sallustius moralizáló történelemszemlélete szerint a római köztársaság korábbi szakaszában a polgárság jó erkölcsök között élt, amit két dolog biztosított. Az ellenségtől való félelem az egyetértést tette teljessé (*Catilina összeesküvése* 9.1), másrészt az akkori idők polgárai az istenek tiszteletében pazarlók voltak, s ezekkel a tulajdonságokkal óvták meg az államot (9.2). A *concordia* (egyetértés) és az istenek tiszteletének hangsúlyozása feltűnik Liviusnál is, mégpedig éppen Camillus ábrázolásában. Az atyák és a *plebs* viszályában éppen a *concordia ordinum*, a két rend közötti megegyezés elérését tárgyalja az ötödik és hatodik könyv, amelyekben Camillus tevékenysége, noha eltérő mértékben, a középpontba kerül.¹⁶ A vallást és az istenek tiszteletét tekintve, Livius szintén felhasználhatta történetíró elődjének sorait, amikor Camillust *diligentissimus religionum cultor*ként, vagyis olyan államférfiként mutatja be, aki nagy gondot fordít az istenek tiszteletével kapcsolatos szertartásokra (5.50.1); jóllehet ez a jelző nem szakítható ki abból a kontextusból, amelyet az augustusi valláspolitikai és propaganda kölcsönöz neki. A sallustiusi idealizált múlt egyik megtestesítőjévé válhatott ezáltal Róma második megalapítója, aki ennél fogva nem véletlenül gyakori szereplője mindazon felsorolásoknak, amelyekkel a rómaiak végső soron saját dicsőségüket tartották számon.

A rómaiak számára a múlt és annak eseményei olyan példák tárházát jelentették, amelyekből tanulni lehet. A történelemnek ezt a példaadó értékét először Cicero fogalmazta meg azokban a műveiben, amelyeket az ideális szónok alakjáról írt. Szerinte a jó szónok kellőképpen jártas a történelemben, ismeri a korábbi századok eseményeit. Cicero azonban nemcsak ezt az elvárást fogalmazta meg, hanem egyúttal kifejtette, milyen az a történetírás, amit egy *orator*nak tanulmányoznia kell. Mint mondja, a valódi történetírás retorikai eszközökkel él, és megformálását tekintve szépirodalmi jellegű. Témáját tekintve a *populus Romanus*ról szól, tehát csak annyiban egyetemes jellegű, amennyiben a római nép története az. Cicero történelemről alkotott felfogása Sallustiustól Tacitusig hatással volt a római *historia* művelőire. Joggal merülhet fel a cicerói hatás kérdése a liviusi Camillus-ábrázolással kapcsolatban is.

Cicero számára a történelem, pontosabban annak ismerete üzenetet hordoz a jelen számára. Ennek az üzenetnek az egyik forrását azoknak a kiemelkedő rómaiaknak a tettei jelentették, akik naggyá tették a várost. Nem véletlen, hogy Cicero számos művében hivatkozásokat, utalásokat találunk a római történelem híressé vált személyiségeire. A szónok számára a rómaiak önazonosságátudatát kifejező történelmi *exemplumok* egyike volt a Camillus-portré.

Marcus Tullius Cicerótól 57 beszéd, több száz levél, valamint számos filozófiai és szónoklattani értekezés maradt az utókorra, s ezekben néhányszor feltűnik Camillus neve is. Cicero közéleti tevékenysége Kr. e. 81-től haláláig, azaz Kr. e. 43 végéig tart, de azok a művei, amelyekben Camillust megemlíti, jóformán másfél évtizedre korlátozódnak. Az első olyan munka, amelyben feltűnik Camillus neve, a *De domo sua*, amelyet a szerző Kr. e. 57 szeptemberében mondott el a *pontifexek* előtt. A *Catilina*-összeesküvés felszámolása után Cicero kénytelen száműzetésbe vonulni, s római házáat lerombolják. Hazatérése után mondja el beszédét, amelyben kéri házának helyreállítását és a határozat visszavonását. Camillus megemlézése ebben a beszédben szinte magától értetődő. Cicero Kaeso Quinctiusszal és C. Servilius Ahalával

együtt hivatkozik Camillusra. Mindhárman kiváló érdemeket szereztek az állam szolgálatában – mondja –, de később száműzetésbe kényszerültek. A fenyegető veszély miatt azonban visszaállították őket korábbi méltóságukba, ami halhatatlan dicsőséget jelentett számukra (86.). Cicero ezáltal párhuzamba állítja magát elődjével: az állam megmentése, száműzetés, és korábbi tekintélye, a *pristina dignitas* Camillusnál bekövetkezett, Cicero számára részben még csak reménylett visszaállítása – ezek az összetétel a legfontosabb elemei.

Cicero száműzetésének megszüntetése érdekében tevékenykedett P. Sestius, a Kr. e. 57-es év néptribunusa, amivel kivívta maga ellen Cicero ellenségeinek haragját. Rövidesen eljárást indítottak ellene megvesztegetés és fegyveres erőszak alkalmazásának vádjával. A perben, amely Kr. e. 56 februárjában kezdődött, Cicero védte Sestiust, akit március 11-én a bíróság felmentett. Beszédében többek közt arra hivatkozik, hogy a görögök körében is voltak olyan emberek – például Ariszteidész – akiket honfitársaik megvádoltak és elítéltek, később pedig kiderült, hogy mindez érdemtelenül történt. Ezek a személyek a méltatlan ítélet ellenére nagy dicsőségnek örvendenek, éppen azért, mert saját hazájukat szolgálva szereztek érdemeket. A rómaiaknak azonban nincs szükségük arra, hogy idegen példákat vegyenek figyelembe, amikor ott vannak a Brutusok, Camillusok, Ahalák, Deciusok¹⁷ és még számtalan más ősiük, akik megőrizték az államot (142–143.). A római hősök felsorolása Brutustól az Aemiliusokig terjed, átfogva a köztársaság szinte teljes periódusát a szónok koráig. Jóllehet a Sestiust sikerrel védő beszédben Camillus alakja egy már-már közhelyszerű felsorolás egyik eleme, a felsorolás maga mégis kifejező. Szemlélteti a rómaiak felfogását saját múltjukról, s azokról az értékekről, amelyekre hivatkozni lehetett, amelyek naggyá tették Rómát. Jelen esetben ez a *gloria*, a dicsőség, amit a férfierőnyel, a bátorsággal (*virtus*) lehet halhatatlanná tenni. Ezzel rendelkeztek a felsorolt történeti alakok, akik gyarapították, megvédték és megőrizték a római államot (143.). Szintén eredményesen védte meg Cicero Kr. e. 56 áprilisában M. Caelius Rufust, akit beszédében a Camillusokhoz, Fabriciusokhoz és Curiusokhoz hasonlít, mert ugyanúgy megveti a gyönyöröket, és nem télenységben tölti idejét, hanem állhatatosan és bátran törekszik a dicsőségre (*Cael.* 39).

Az előző két beszédtől némiképpen eltérő beállításban kerül az olvasó szeme elé Camillus abban a szónoklatban, amely vélhetőleg Kr. e. 55 nyarán hangzott el Calpurnius Piso ellen. Piso Kr. e. 58-ban *consul*, majd hivatali évének letöltése után Macedonia tartomány helytartója. A tevékenységét hevesen ostromozó beszéd, amely nem mentes sem az elfogultságtól, sem a maró gúnytól, azzal vádolja a volt *consult* és helytartót, hogy nem rendelkezvén *virtusszal*, nem igazi dicsőségre (*gloria iusta*), hanem csak hamisra (*gloria falsa*) vágyik (57.). Utóbbi pedig nem jelent mást, mint rablást és fosztogatást, s Piso *imperatorrá* való kikiáltása is csupán alvezérei tehetségének és érdemeinek köszönhető; ezért Piso méltatlan a diadalmenetre. A megvádolt *proconsul* – a beszéd alapján – úgy viselkedett, mintha nem is várná a *triumphust*, ám ez az álságos magatartás arra készíti Cicerót, hogy ironikus összehasonlítást tegyen a korábbi *triumphatorokkal*. A kortársaktól, Pompeiustól és Crassustól jut el a Camillusokig, Curiusokig és Fabriciusokig (58.).

Műfajában is eltér az előzőektől a Kr. e. 54–51. között íródott államelméleti munka, a *De re publica*. A csonkán ránk maradt első könyv az erény mibenlétének taglalásával kezdődik, pontosabban azzal a kérdéssel, hogy részt kell-e venni a közéletben. Akik tagadóan felelnek – Cicero természetesen nem tartozott közéjük –, azt hozzák fel érvül, hogy a hírnévvel bíró férfiakat gyakran érik csapások, méltánytalanságok. Erre lenne példa Camillus száműzetése (1.6), de mind Camillus, mind azok, akiket Cicero korábban felsorolt,

megfontolással a rómaiakra vetik magukat. De most megfordult a szerencse, már az isteni hatalom és az emberi okosság is a rómaiak ügyét támogatta. A gallusok seregét az első összecsapásban éppoly gyorsan szétverték, mint ahogy ők győztek az Allia folyónál. Ezután a Gabiiba vezető út nyolcadik mérföldkövével, ahol a menekülő gallusok összeverődtek, egy második, szabályosabb ütközetben, Camillus körültekintő vezetésével újabb vereséget mérnek rájuk. Általánossá válik az öldöklés, a gallus tábornok elfoglalják, hírmondót sem hagynak életben, hogy a vereség hírére megvigye. A dictator, miután visszaszerezte a hazát az ellenségtől, diadalmenetben vonult be a Városba, s a katonák a tőlük megszokott tréfás, csiszolatlan versikékben úgy emlegették – nem egészen alaptalanul magasztalva –, mint Romulust, a haza atyját, mint a Város második megalapítóját. Kétségtelen, hogy a háborúban megmentett hazát a békében másodszor is megmentette, megakadályozta a Veiibe való áttelepülést, pedig a tribunusok – miután a Város leégett, s a nép is jobban hajlott erre a tervre – most még erőteljesebben szorgalmazták ezt a javaslatot. Camillus a diadalmenet után ezért nem mondott le a dictatori megbízatásáról; a senatus esdekelve kérte, hogy ilyen nehéz helyzetben ne hagyja magára az államot. (5. 48.8.–49.9.)

Livius: *Ab urbe condita*.

Muraközy Gyula fordítása

AZ ŐSÖK KÉPMÁSAI

Amikor egy előkelő római meghal, a gyászszertartás során a holttestet általában magasra állítva, olykor fektetve, díszes menetben kikísérik a Fórumra, az ugynevezett rostához. Ott körbeseregli az egész nép, aztán, ha maradt utána felnőtt fiúutód, és éppen otthon időzik, akkor az, ha nem, hát valamelyik még életben lévő rokona fellép a szónoki emelvényre, hogy az elhunyt érényeiről és életben véghezvitt tetteiről beszéljen. A beszéd hatására a gyászoló közönség visszaemlékezik rá, leperegnek szemük előtt az események, s nemcsak hajdani társain, hanem a kívülállókon is olyan mélységes gyász vesz erőt, hogy érzik, elhunyt nem csupán a hozzátartozók, hanem az egész nép vesztesége. Azután eltemetik és elvégzik a szokásos szertartásokat, majd az elhunyt képét a ház legdíszesebb helyére állítják, s fából kis szentélyt építenek köréje. A kép álarchoz hasonlatos, melyet úgy készítenek, hogy az elköltözött vonásait és arcszínét pontosan visszaadja. Ezeket a képmásokat azután az állami áldozatok alkalmával előveszik, és gazdagon felcicomázzák, ha pedig egy előkelő családtag meghal, elviszik a temetési menetbe, és magára veszi egy olyan személy, aki termetre és megjelenésre nagyon hasonlít a hajdanvoltra. Bíbor-szegélyű tógát visel, ha az illető consul vagy praetor volt, bíbortógát, ha censor, ha pedig diadalmenetben volt része, vagy más hasonló nagy tettet hajtott végre, akkor arannyal átszőtt ruhát. Az álarcosok mind kocsikon vonulnak fel, előttük viszik a vesszőnyalábokat, a bárdokat és a többi hivatali jelvényt annak a méltóságnak megfelelően, amelyet a megjelenített ős életében az államban betöltött. Megérkezve a rostához, valamennyien helyet foglalnak a sorba állított elefántcsont székeken. [...]

Azután még a gyászünnepség szónoka, ha már beszélt az elhunyttról, rátér a többi megjelenített ősre, s kezdve a legkorábban élttel, kinek-kinek elbeszéli eredményeit és cselekedeteit. Így idézik emlékezetükbe újra és újra ezeknek a kiváló férfiaknak erényekkel kivívott hírnevét: így lesz halhatatlan azoknak a

az állam javára tevékenykedtek (1.1). A hatodik Cicero-hely, ahol a szónok Camillust említi, a *Tusculanae Disputationes* című filozófiai értekezés első könyvében található (1.90). A halál, illetve a halálfélelem megvetéséről írott könyvben Camillus személye csak példa, valójában akármelyik híres római-val helyettesíthető lett volna, aki Cicero korát megelőzően élt.

Annak ellenére, hogy Cicero *homo novus* volt, vagyis családjából elsőként jutott magasabb méltóságra, felfogása a Római Birodalom nagyságáról és naggyá válásáról közel állt a köztársasági elit által vallott tradicionális képhez. A Kr. e. 3. század végétől kimutatható, de feltehetőleg már a 4. század közepén kialakult az a hagyományos nézet,¹⁸ hogy egy római számára a legnagyobb dicsőség a háborús siker, illetve ennek manifesztációja, a diadalmenet. Az arisztokrácia kiváltságos helyzetét leginkább az a megbecsültség biztosította, amelyet a hadjáratok során szerzett, javarészt személyes bátorságával. Ez nyitott utat az áhított hivatalokhoz, a politikai hatalomhoz.¹⁹ Az arisztokrata családok versengésében azonban nem volt elegendő pusztán elérni a dicsőséget, hanem ismertté is kellett tenni, hiszen kiváltságos helyzetük megmaradását ez garantálta. A történetírók örökítették meg a római hősök *virtusát*, vagyis azon tetteit, amelyek az utódok számára állandó hivatkozási alapul szolgáltak.²⁰ Az ősök nagy tettei így válhattak egyfajta normává, amely a későbbi generációk szemléletét is meghatározta.²¹ A római múlt értékeit egyfelől példaadó történetek közvetítették, másfelől pedig ezek alapján kialakult a római hősöknek az idő előrehaladtával fokozatosan bővülő kánonja, amely a korábban említett listákban, felsorolásokban öltött formát. Mire a *gloria* és *virtus* körül kiépülő, eredetileg arisztokratikus „ideológia” Sallustius és Cicero írásaiban elnyerte végső formáját, addigra a Római Birodalom bekebelezte a Földközi-tenger partvidékének döntő hányadát. A köztársaság utolsó századában teljesen természetesnek tűnhetett a kapcsolat: a birodalom létrejöttében a *virtus*, a *summi viri* tettei meghatározó jelentőséggel bírtak. A felsorolások, helyesebben azok szereplői így válhattak a Római Birodalom identitástudatának részévé.

Hogyan illeszkednek mindehhez azok a részletek, amelyekben Cicero Camillust emlegeti? Ha eltekintünk is attól a két helytől (*Dom.* 86., *Tusc.* 1.90.), ahol Cicero saját magát hasonlítja Róma második megalapítójához (talán politikai programjának elemeként, de semmiképpen sem „mellékzöngék” nélkül), akkor is kitűnik, hogy Camillus a hagyományos elit értékeit tükröző nézetrendszer elemeként szerepel, azaz egyfajta birodalmi „ideológia” hivatkozási pontja lett. Neve Cicerónál mindig a tradicionális értékekkel (*virtus*, *gloria*, *dignitas*) együtt fordul elő. Akár egy elterjedt közhelyet vett át, akár maga is hasonlóan gondolkodott, Cicero a római előkelők tradicionális nézeteit közvetítette. Az arisztokráciának a köztársaság zűrzavaros századában a korábnál is nagyobb szüksége volt arra, hogy a politikai viták során elődeinek hőstetteire hivatkozzék; ez viszont csökkentette a korai köztársaság történetéről és szereplőiről ránk örökített kép hitelességét.

Cicero és – kisebb mértékben – Sallustius lehettek azok, akik a római köztársaság utolsó generációjának értékeit Liviusra örökítették. A Camillus-portré részben azért kaphatott kiemelt helyet az *Ab urbe conditá*ban, mert annak az eredetileg arisztokratikus „ideológiának” szolgált hivatkozási alapul, amely ekkora már birodalmivá vált. Camillus történetének egyes – idealizált – elemei részben Cicerón keresztül juthattak el Liviusig, akinek történetírását ily módon befolyásolhatta egy, még az augustusit megelőző birodalmi „ideológia”.

JEGYZETEK

- 1 Vö. F. Braudel, *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*, Budapest, 1996, különösen 177., 243., 298. oldalak.
- 2 Bővebben: K. Thraede, „Livius az újabb kutatások tükrében”: *Latin prózáírók*, Budapest, 1976, 66–88. A korabeli szakirodalomban gyakran előfordult, hogy Livius történetírását a római „imperializmus” irodalmi megfogalmazásaként értelmezték.
- 3 Florus *praef.* 1. Havas László fordítása.
- 4 Florus *praef.* 2. Havas László fordítása. A római- és világtörténelem összekapcsolódásáról Florusnál: Havas László, „Gibt es eine Konzeption der Weltgeschichte bei Florus?”: *Patavium* 10 (1997) 3–15.
- 5 Livius *Praef.* 7. Kiss Ferencné fordítása. Az *imperium Romanum* nagyságáról később is: Liv. 1.53.3
- 6 A. A. Long, *Hellenisztikus filozófia*, Budapest, 1998, 93–94., 254., 294.
- 7 Ezt a hatást maga Livius igazolja, amikor Papirius Cursor hadjáratainak leírásakor összeveti Nagy Sándor teljesítményét a római köztársaságéval, illetve annak hőseivel. Livius 9.17–19. A hellenisztikus történetírásról rövid összefoglalót nyújt J. Marincola, *Greek Historians*, Oxford University Press, 2001.
- 8 Polübioszt a rómaiak nagyra értékelték: Cicero, *Rep.* 2.14.27 és 4.4.3. A görög történetíróról mindmáig legjobban használható: F. W. Walbank, *Polybius*, Berkeley–London–Los Angeles, 1972.
- 9 Ennius, *Annales* 500 (Vahlen)
- 10 Vergilius, *Aeneis* 6.822–825. Lakatos István fordítása.
- 11 Vergilius, *Georgica*, 2.167–170. Lakatos István fordítása.
- 12 Ilyen listák még Cicerónál: *Planc.* 60, *Balb.* 40.
- 13 Livius 5.19.2. Muraközy Gyula fordítása.
- 14 Róma alapítási dátumairól és ezek irodalomformáló hatásáról: Havas László, „Cicero és Róma alapításának hétszázadik évfordulója”: *Cicero öröksége*, Debrecen 1995, 45–60.
- 15 Erről a sokat kutatott kérdésről: J. Hellegouarc’h, „Le principat de Camille”: *REL* XLVIII (1970) 112–132 és E. Burck, „Livius und Augustus”: *ICS* XVI/1-2 (1991) 269–281.
- 16 Az egyetértést és széthúzást Livius már a köztársaság történetének exponálásakor is igen fontos tényezőknek tekinti, amelyek meghatározhatták az események folyását: Livius 2.1.4–5. és 2.1.11.
- 17 Cicero több ízben beszél többes számban Camillusokról. A Furius Camillusok családjából azonban csak Marcus dédunokája, Lucius Furius Camillus jöhetne szóba, aki dictator és kétszeres *consul* volt, s győzelmeket aratott a latin háborúban. A többes szám csupán a szónoklat hatását fokozni kívánó stíluseszköz.
- 18 Vö. W. V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome. 327-70 B. C.*, Oxford, 1979, 28.; Ch. Rowe–M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, 2000, 481. A *Cicero*-fejezet E. M. Atkins munkája.
- 19 Harris, *War and Imperialism...*, 11., 17.
- 20 Harris, *War and Imperialism...*, 29.; Rowe–Schofield, *The Cambridge History...*, 481–482.
- 21 Az augustusi propaganda szótára is köztársasági eredetű: Rowe–Schofield, *The Cambridge History...*, 483.

híre, akik valami nagyszerű tettet hajtottak végre, s a nép megismeri, az utókor pedig hagyományként örökbe kapja a haza felvirágoztatóinak dicső emlékét.

Polübiosz: *Historiae* 6. 52.
Kapitánffy István fordítása